

TRANZICIJA I MODERNIZACIJA

Transition and Modernization

ABSTRACT *The fall of the communist orders introduced a problem of the development of these societies and initiated a new wave of modernization theories. At the same time, the ideological proclamation of the victory of neo-liberalism resulted in the inauguration of the neo-liberal development model as the mode of modernization that will include the post-communist countries in the process of globalization. In this context, the World Bank study of the ten-year development of the transitional countries has been analyzed. With the example of Slovenia, as the economically most successful transitional country, it is shown that the study encounters the problem of constructing a general model of the development, which could be applied to all transitional countries. Additionally, it is shown that the World Bank model, as well as classic modernization theories, cannot predict how certain country will react to economic reform. Therefore, an issue of reform support arises as a significant one. Controversiality of the neo-liberal modernization model indicates a need for articulating alternative modes of development.*

KEY WORDS *transition, modernization theories, neo-liberalism, development, poverty*

APSTRAKT *Raspad socijalističkih poredaka postavio je problem razvoja tih društava i potaknuo novi val teorija modernizacije. Istodobno, ideologijsko proglašavanje pobjede neoliberalizma rezultiralo je uspostavom neoliberalnog modela razvoja kao onog oblika modernizacije kojim će se postsocijalističke zemlje uključiti u procese globalizacije. U tom kontekstu analizira se studija Svjetske banke koja se bavi desetogodišnjim razvojem tranzicijskih zemalja. Na primjeru Slovenije, kao ekonomski najuspješnije tranzicijske zemlje, pokazano je da studija ima problema s izgradnjom općeg modela razvoja koji bi bio primjenjiv na sve tranzicijske zemlje. Također je pokazano da model Svjetske banke, kao i klasične teorije modernizacije, ne može odgovoriti na to kako će pojedine zemlje reagirati na ekonomske reforme. Stoga se kao bitan pojavljuje problem podrške reformama. Upitnost neoliberalnog modela modernizacije upućuje na potrebu za artikuliranjem alternativnih oblika razvoja.*

KLJUČNE RIJEČI *tranzicija, teorije modernizacije, neoliberalizam, razvoj, siromaštvo*

Krajem prošle zime na web site Svjetske banke postavljena je studija: *Transition. The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union* (u daljnjem tekstu *Studija*). Kako je navedeno već u naslovu, *Studija* sažima iskustva prvih deset godina (do 1999/2000. godine) razvoja tranzicijskih zemalja, ukazuje na zablude i pogreške i nudi lekcije za uspješan daljnji razvoj.

Sama *Studija* nije izazvala neku posebnu pažnju u hrvatskoj javnosti, tek pokoji prikaz u novinama s upućivanjem na začudni podatak da je Hrvatska jedina od obrađenih zemalja u kojoj je nejednakost sada manja no prije tranzicijskih promjena. Gini koeficijent per capita u razdoblju 1987. do 1990. bio je 0.36, najviši od svih socijalističkih zemalja, a između 1996. i 1999. iznosio je 0.35 i nejednakost je sada manja nego u zemljama bivšeg SSSR-a (*Vjesnik*, 2. 3. 2002, prilog *Panorama subotom*, str.18/19). No, ako se o samoj *Studiji* do sada ne vode rasprave, to se ne može reći i za probleme kojima se *Studija* bavi, probleme konsolidiranja ekonomije tranzicijskih zemalja i osiguravanja daljnjeg rasta.

Osnovni problem *Studija* postavlja pitanjima: »Ako su prednosti ekonomskih reformi tako očite, zašto ih ne usvajaju države koje su zaglebile u ničijoj zemlji između centralno-planskih i tržišnih ekonomija? Kako u tim zemljama može biti izgrađena politička podrška reformama?« (str. xv). Problem je očito u očitosti. Ako su, naime, prednosti reformi očite, ne bi smjelo biti problema s osiguranjem političke podrške. Ako prednosti nisu očite, zašto, umjesto traženja podrške, ne mijenjati reforme? Ako pak reforme provode političke snage koje su pobijedile na izborima i tako zadobile podršku, koja vrsta podrške je još potrebna ili, pak, te snage ne provode reforme koje donose očite prednosti? Za kakve reforme su onda dobile podršku? Sva ta potpitanja proizlaze iz glavnog nedostatka teorija modernizacija (u koje se može ubrojiti i model kojim operira *Studija*) - nemoći da predvide »kako će nerazvijene zemlje reagirati na inicijative za materijalnim napretkom« (Appleby, 1992:90). Ta nemoć pak otvara prostor za političke i teorijske rasprave o reakcijama na »očite prednosti ekonomskih reformi« koje se počinju pojavljivati i u zapadnom dijelu jugoistočne Evrope (uključujući Sloveniju).

Razvoj tranzicijskih zemalja: jedan ili više modela?

Nešto prije same *Studije* u Zagrebu je, u izdanju Ekonomskog instituta, izašao zbornik »*Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*« (Meštrović, 2001). Neki autori smatraju da se rastući skepticizam »prema slobodnom tržištu i liberalnim reformama zasniva (se) na pogrešnim predodžbama«. Sve popratne pojave ekonomskih reformi – pljačke u privatizaciji, korupcija, smanjenje izvoza, novi privatni monopoli – «ne mogu se povezati s uvođenjem slobodnog tržišta i političke

demokracije», već ih treba «tumačiti kao posljedicu neuspjeha u poduhvatu uvođenja političke demokracije i slobodnog tržišta» (Šonje/Vujčić, 2001:150).

Drugi se, pak, zalažu za krajnju skepsu prema liberalnoj doktrini koja je «protivna zdravom razumu i povijesnom iskustvu», no to nije «smetalo da je uvijek nalazila oduševljene pristalice, posebno među najmoćnijim i najutjecajnijim poslovnim krugovima. Moć se najbolje osjeća kad je posve slobodna.» (Baletić, 2001:188).

Branimir Lokin, glavni ekonomist Hrvatske seljačke stranke, pak, smatra da je globalizacija «svjetski proces, koji se ne smije poistovjetiti s neoliberalizmom. Točnije, neoliberalizam je samo jedan od oblika globalizacije, nepovoljan za male i siromašne zemlje, jer pretpostavlja potpunu otvorenost, bez ikakvih mehanizama kojima bi one štatile svoje interese». Lokin ukazuje na Poljsku i Sloveniju kao pozitivan primjer zemalja «koje su našle način da izbjegnu neoliberalizam. One zato nisu manje nego više uključene u svjetsko tržište, dakle više su globalizirane od drugih, ali kao cjelina, a ne samo njihove pojedine tvrtke» (Lokin,2002:24/25).

Jože Mencinger, jedan od glavnih kreatora gospodarskog uspjeha Slovenije, sigurno bi se suglasio s Lokinom. Mencinger uspjeh Slovenije pripisuje i sreći da Slovenija «u času osamostaljenja nije bila priznata od MMF-a i Svjetske banke», pa je mogla «stvari urediti na pravi način» (Mencinger, 2002a:72). Za Mencingera «pravi način» provedbe ekonomskih reformi očito nije onaj koji provodi Svjetska banka. Tako dobivamo dva modela ekonomskih reformi koji donose «očite prednosti». No, teorija modernizacije tu dvojnost ne trpi. Teorija smatra «da će sličan situacijski pritisak, sličan okvir života biti iskušan na sličan način i da će generirati iste ili slične reakcije ljudi u različitim zemljama» (Arts & all, 1999). Moguć je samo jedan put razvoja, a pojedine zemlje nalaze se na različitim stepenicama tog puta. Zato autori *Studije* moraju postaviti pitanje: »Imaju li tranzicijske ekonomije na različitim razinama GNI per capita (rangirane prema paritetu kupovne moći od Moldove sa 2.100 US\$ u 1999. do Slovenije sa 16.500 US\$ u 2000. godini) išta zajedničkog što bi omogućilo da lekcije iz ekonomija koje predvode reforme u regiji budu primjenjive na one koje u reformama zaostaju?» (str. xix).

Precizan odgovor je, međutim, izbjegnuto. Slovenija, naime, ni po jednom kriteriju koje autori analiziraju (osim dijelom po kvaliteti sudstva) nije baš prva u reformama u regiji. Uspjeh Slovenije objašnjava se mnogo stranica kasnije u odjeljku o privatizaciji, jedinome mjestu gdje je Sloveniji posvećen cijeli pasus. Ocjenjuje se da je «tek nekoliko poduzeća završilo u rukama strateških investitora. Podaci sugeriraju da 'iznutra privatizirana' poduzeća nisu procvatila, iako izgleda da posluju nešto bolje nego neprivatizirana poduzeća. Veći dio rasta u industriji i uslugama pripisuje se novopridošlicama, onima koji su primili najveći dio izravnih stranih investicija» (str. 78). Svoj uspjeh Slovenija, dakle, duguje stranim

investicijama. No, u nedavnom intervjuu za *Novi list* Mencinger navodi da je Slovenija bila u specifičnom položaju i «zbog toga nije bilo puno investicija» (Mencinger, 2002b:5). I dalje: »Uglavnom se pretpostavlja i uzima zdravo za gotovo da strane investicije povećavaju privredni rast, što uopće nije istina. Zvuči nevjerovatno, no postoje dokazi da strane investicije smanjuju privredni rast jer on ostvaruje strukturu potrošnje koja teži povećanju uvoza i na taj način smanjuje zaposlenost.»

Jože Mencinger i Svjetska banka očito se ne mogu usuglasiti. No Mencinger je izgleda bliži Svjetskoj banci kada je riječ o odnosu prema drugim zemljama. Zbog otvaranja Srbije, Slovenija «ima nešto manju recesiju nego što je u Europi, no ipak su to male i dosta siromašne zemlje. Osnovni problem je u tome što u razmjeni s njima stvaramo veliki suficit i zbog toga sada Slovenci kao investitori ulaze u Srbiju, jer oni nemaju proizvoda koji bismo mi mogli uvoziti». Razmjena s Hrvatskom, «prvenstveno zbog turizma», nešto je bolja (Mencinger, 2002b:5) Mencinger i Sloveniju vidi kao malu, iako ne siromašnu zemlju. «Slovensko gospodarstvo nije tako snažno kao što se čini.(...) Istina je da je do sada uspijevalo nešto što bismo mogli nazvati slovenskim modelom tranzicije, odnosno polagana nerevolucionarna promjena gospodarskog sistema s osloncem ponajviše na vlastite snage. Naravno, jasno je da takvo gospodarstvo ni o čemu ne odlučuje. Ono što preostaje jest prilagođavanje svjetskom gospodarstvu. Sudbina malih gospodarstava kao što su slovensko i hrvatsko je slična, bit će to utapanje u svjetskom gospodarstvu» (Mencinger, 2002a:72).

Utapanje u svjetskom gospodarstvu se očito niti može niti želi izbjeći. Pitanje je mogu li male i siromašne zemlje naučiti plivati u tom gospodarstvu slijedeći upute *Studije* Svjetske banke? Sama Svjetska banka ne preuzima odgovornost. Rezultati, interpretacije i zaključci izražavaju stavove autora, a ne nužno «viđenja Izvršnog odbora Svjetske banke ili vlada koje predstavljaju» (str. iv). Stoga treba pažljivije pogledati što nude autori.

(Neo)liberalni model razvoja

Claus Offe drži da se teorijski pristupi tranzicijskim procesima mogu grubo podijeliti u tri grupe. Teorije koje stanje u postsocijalističkim zemljama vide kao «okolinu postanka» (genesis environment), teorije koje naglašavaju «putanju uvjetovanosti» (path dependency) i već spomenute teorije modernizacije (Offe, 1997:137).

Offe se zalaže za «path dependency» teoriju i primjenjuje ju u komparativnoj analizi procesa u Češkoj, Istočnoj Njemačkoj, Mađarskoj, Poljskoj, Bugarskoj i

Rumunjskoj. Ta teorija polazi od posebnosti pojedinih zemalja i traga za sličnostima u problemima koje imaju tranzicijske zemlje.

Termin «okolina postanka» posuđen je od Kena Jowitta i njime se opisuje biblijsko stanje kada je zemlja napuštena i prazna. «Sve je moguće i ništa ne može biti isključeno; nema privilegiranog puta u budućnost, nema evolucijskih pravilnosti niti prepoznatljive kreativne volje. Taj mračni scenario uključuje nasilje izazvano ratovima između bandi i rivalskih plemena i institucionalni vakuum u kojem odlučujuću ulogu imaju individualne karizmatične osobe. U toj koncepciji se očekuje situacija u koju su ljudi samo pasivno uključeni i nisu sposobni kontrolirati tok događaja. Nemoć pokazuju i unutarnje mase i dio vanjskih elita koje nemaju ni sredstva niti ambicije nametnuti modernizaciju, nego, umjesto toga, jednostavno nastoje smanjiti štetu i izbjeći katastrofu» (Offe, 1997:138).

Za zapadni dio jugoistočne Evrope prostor za teoriju modernizacije otvara se tek kad smo proradili onu verziju scenarija «okoline postanka» u kojem ni katastrofa nije izbjegnuta.

Teorija modernizacije naročito je draga «konzultantima s elitnih američkih sveučilišta i Svjetskoj banci koji su hitro uletjeli u istočnoevropski prostor nakon 1989» (Offe,1997:137). Za razliku od scenarija «okoline postanka», teorija modernizacije i probleme tranzicijskih zemalja i rješenja koja nudi promatra u evolucijskoj perspektivi slično procesima transformacije autoritarnih u liberalne demokracije u Južnoj Americi i na Zapadu. «Ključna je paradigma 'dizajnerskog kapitalizma' koju, prije svih, preferiraju ekonomisti i koja potencijalno združuje shematizaciju i apstrahiranje od 'lokalnih partikularnosti» (Offe, 1997:137). Ekonomistima je, kako upućuje Charles Tilly, bilo najlakše jer su modernizaciju sveli na razvoj, a ovaj na rast nacionalnog dohotka ili rast dohotka po stanovniku (Tilly, 1997:58). Čvrsta, mjerljiva varijabla omogućuje da se zemlje rasporede po kontinuumu na kojem su pri vrhu bogatije i modernije, a pri dnu siromašne i zaostaliye.

Stoga autori *Studije* Svjetske banke, prije svih analiza, moraju uspostaviti jedan takav kontinuum za tranzicijske zemlje te postavljaju u uvodu citirano pitanje o zajedničkim obilježjima ekonomija tranzicijskih zemalja u rasponu od Slovenije do Moldove (str. xix).

Odgovor na to pitanje povezuje bitne momente jedne neoliberalne teorije modernizacije.

Studija nije, dakako, teorijska rasprava o liberalizmu (riječ liberalizam uopće se ne pojavljuje, liberalizacija, pak, mnogo puta), no s liberalizmom (preciznije, neoliberalizmom) dijeli neeksplicirane pretpostavke. Prema Bourdieuu upravo je ta neekspliciranost važno obilježje neoliberalizma. «Čitav jedan skup pretpostavki se nameće kao da se podrazumeva: priznaje se da je maksimalni rast, dakle produktivnost i kompetitivnost, krajnji i jedini cilj ljudskih dela; ili da je nemoguće

odupreti se ekonomskim snagama ili se još, što je pretpostavka na kojoj su zasnovane sve pretpostavke ekonomije, vrši koreniti raskid između ekonomije i društvenog, koje je ostavljeno po strani i prepušteno sociolozima, kao neka vrsta otpatka» (Bourdieu, 1999:35).

Već na uvodnim stranicama *Studije* «priznaje» se da je ekonomski rast ključni prioritet tranzicijskih zemalja. Bez rasta nema šansi za prihod domaćinstava, nema resursa za izgradnju infrastrukture, za postavljanje «sigurnosnih mreža» za najugroženije, sredstava za zdravstvo i školstvo itd. (str. xv). Nužnost orijentacije na rast obrazlaže se usporedbom s padom rasta za vrijeme *Velike Depresije* u Evropi i Americi od 1930. do 1934. godine. Depresija tranzicijskih zemalja dublja je i dugotrajnija od spomenute (str. 5). Takva je depresija rezultirala porastom nejednakosti pa su pojedine zemlje (Rusija, Armenija, Kirgistan) po nejednakosti sada među vodećima u svijetu. U cijeloj regiji (pod regijom se misli na sve tranzicijske zemlje) 1988. godine 4% stanovništva imalo je prihode ispod praga siromaštva, dok deset godina poslije u apsolutnom siromaštvu živi 25% stanovnika (str. xiii). No, rast nije nužna pretpostavka samo za najugroženije zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza nego i za napredne tranzicijske zemlje Srednje Evrope. One također moraju osigurati rast da bi konsolidirale dobitke prvih deset tranzicijskih godina i uvele «drugu generaciju reformi» koje će opet osigurati daljnji rast. I konačno, po toj orijentaciji na rast «tranzicijske ekonomije ne razlikuju se od drugih ekonomija» (str.xv). Tako se orijentacijom na rast tranzicijske zemlje uključuju u svjetsku ekonomiju i, s vremenom, mogle bi početi funkcionirati kao «normalne», razvijene zemlje.

Postavljanje rasta kao centralne kategorije omogućilo je uvođenje, po Bourdieuu, drugog važnog obilježja neoliberalizma, «naoružavanja matematikom» (Bourdieu, 1999:40).

I, doista, u *Studiji* je sve izmjereno, kvantificirano, indeksirano i rangirano kako bi se moglo povezati s osnovnom, matematički mjerljivom varijablom rasta. Jedina zemlja koja nije obuhvaćena analizom je Jugoslavija jer za nju nema podataka prije 1998. godine (str. xxxi). Da biste ušli u svijet Svjetske banke, prvo vas moraju izmjeriti.

Rast kao centralna kategorija i «matematika» kao analitički instrument pretpostavke su uspostavljanja razvojnog kontinuiteta tranzicijskih zemalja.

Rast ovisi o produktivnosti poduzeća. Poduzeća se, prema njihovoj povijesti, mogu podijeliti na stara, restrukturirana i nova. Mogu se razlikovati i po ekonomskim učincima. Povijest i učinak su povezani. Za nova se poduzeća očekuje da su produktivnija od restrukturiranih, a ova pak produktivnija od starih. «Kako se tržišta razvijaju i resursima se omogućuje da teku prema najvrijednijoj upotrebi, uloga povijesti progresivno slabi» i razlike u produktivnosti između starih,

restrukturiranih i novih poduzeća polako nestaju (str. xix). Kada se razlike više ne mogu pripisati tim povijesnim kategorijama tranzicija je završena.

«Na kojoj razini GNI per capita se to događa?» pitaju autori *Studije*. Odgovor nije izražen ni u nekoj cifri niti ukazivanjem na zemlju u kojoj se to dogodilo, nego «ovisi o uspjehu u discipliniranju starog sektora i ohrabriranju novog. Također ovisi o uspjehu poslovne okoline da privuče investicije» (str. xix).

Pitanje je zašto su autori izbjegli precizan odgovor?

Iako to u *Studiji* nije posve jasno određeno, podjela na nova, restrukturirana i stara poduzeća odgovara podjeli na nova privatna (osnovana poslije pada socijalizma), privatizirana bivša državna/društvena poduzeća (restrukturirana) i poduzeća koja su još uvijek u državnom vlasništvu (stara) (str. 25/30). Tako «interakcija između starih i novih poduzeća koja je ključna za ekonomski rast» (str. xviii) neprimjetno prekriva interakciju privatnog i državnog vlasništva. Ako je na početku tranzicije privatizacija trebala biti motor koji će pokrenuti «samoregulatorno tržište» sada ju treba uklopiti u «opću strategiju discipline i ohrabriranja» (str. xxvi). Ta strategija preporučuje da se izbjegava masovna i «unutarnja» privatizacija, preferira se prodaja malih poduzeća na aukcijama izravno novim vlasnicima, a srednja i velika poduzeća treba prodati «strateškim vanjskim investitorima» (str. xxvi/xxvii).

Time su jasno postavljene dvije bitne i povezane uporišne točke neoliberalne doktrine: primarnost interesa investitora (Baumann: 1998:6-28) i uzdizanje mikroracionalnosti (produktivnosti poduzeća) «na razinu kriterija validnosti svih aspekata društvenog života» (Van der Pijl, 2000:49).

Da su autori *Studije* ostali pri podjeli na privatna i državna poduzeća rast bi trebao biti doveden u vezu s napredovanjem privatnog sektora. No, Slovenija ima udio privatnog sektora u GDP-u 55% (koliko i Kazahstan, Makedonija i Ukrajina), a Moldova samo 5% manje (koliko i Azerbejdžan i Uzbekistan) (str. 40). Vodeće mjesto Slovenija očito ne zaslužuje uspjehom u privatizaciji, ali ne zaslužuje ni nametanjem discipline starim poduzećima. Ponovo ćemo navesti u uvodu citirani dio: «Podaci sugeriraju da 'iznutra privatizirana' poduzeća nisu procvatila, iako izgleda da posluju nešto bolje nego neprivatizirana poduzeća. Veći dio rasta u industriji i uslugama pripisuje se novopridošlicama, onima koji su primili najveći dio izravnih stranih investicija» (str. 78). No, u tablicu u kojoj su prikazani glavni primatelji izravnih stranih investicija Slovenija nije uvrštena (str. 7).

Pa ipak, prema tvrdnji *Studije* Svjetske banke, Sloveniju su «izvukle» strane investicije, i Mencingerov model «polagane nerevolucionarne promjene s osloncem na vlastite snage» ne može biti primjenjiv na ostale tranzicijske zemlje. Stoga «okvir discipline i ohrabriranja i s njim povezana politika i institucionalne implikacije ostaju relevantnim za razumijevanje što se treba učiniti da se pokrene rast i zaštititi najranjivije u tim ekonomijama» (str. xx). Štoviše, budući da se moć vremenom

premešta od nomenklature ka privatnom sektoru, to se pojavljuje opasnost da «uski posebni interesi osvoje državu i blokiraju daljnje reforme koje bi mogle ugroziti njihove kratkoročne rente» (str. xx).

Discipliniranje i ohrabivanje poduzeća

Kako je postavljen model «discipline i ohrabivanja»?

Osnovno je nametanje tržišne discipline i micanje države iz sustava «pomoći» poduzećima.

Stara poduzeća moraju se suočiti s kompeticijom kako bi postala produktivna. Ako to ne mogu treba ih zatvoriti. Nova poduzeća koja imaju «volju i sposobnost da se takmiče na tržištu bez traženja posebnih usluga od države» treba ohrabrivati (str. xvi). Stara poduzeća trebaju osloboditi sredstva (assets) i radnu snagu (labor) koja onda postaju «dostupna restrukturiranim i novim poduzećima» (str. xvi). Discipliniranje također sili poduzeća da troškove stanovanja, zdravstva, mirovinskog osiguranja, brige za djecu prebace na lokalne vlasti i tako «pomaknu središte socijalne zaštite od poduzeća prema vlastima» (str. xvi).

Ohrabivanje počinje liberalizacijom cijena i trgovine koje omogućuje ulaz novih poduzeća. «No, ono ide mnogo dalje kako bi zaokružilo politiku i strukturalne reforme koje promoviraju atraktivnu investicijsku klimu» (str. 33).

Cijeli se taj transformacijski proces, dakako, ne može obaviti preko noći.

Nametanje discipline generira nezaposlenost, porast cijena, kresanje socijalnih usluga. Sve to proizvodi gubitnike reformi pa se postavlja problem kako će vlada osigurati podršku reformama koje proizvode gubitnike? Tako da se gubici proglašavaju kratkoročnim, a dobiti prebace u budućnost. «Politika ekonomskih reformi počinje paradoksom: od ljudi se traži da podrže politike koje kratkoročno nameću jasne troškove u korist dugoročnih dobitaka koji su inherentno podvrgnuti rizicima. Želi li zadobiti široku podršku, vlada mora uvjeriti javnost da će biti sposobna održati svoju predanost reformama kako bi se premostilo ono što jedan autor naziva 'dolina tranzicije' i stiglo do 'viših zaravni' gdje efikasno funkcionira tržišna ekonomija. Priznavanje različitih vremenskih horizonata troškova i dobiti, i s njima povezanih rizika koji mogu voditi racionalne individue da u početku reformi odbiju te dobiti, centralno je pitanje političke ekonomije tržišno orijentirane tranzicije. Vlada stoga mora biti sposobna da se pouzdano obveže kratkoročnim gubitnicima da će požeti dobitke od dugoročnih reformi» (str. 91/92).

Paradoks zapravo kazuje da su tržišna racionalnost i racionalnost individua tranzicijskih zemalja nespojive. «Tranzicijske» individue moraju, barem privremeno, odustati od racionalnog ponašanja i prihvatiti svoj gubitnički položaj

kako bi se uspostavila tržišna racionalnost. Individue trebaju vjerovati da će jednog dana tržišna ekonomija efikasno funkcionirati na dobrobit svih. To je pak ona ista vjera koju je zahtijevao i klasični ekonomski liberalizam. «Rođen kao puka sklonost nebirokratskim metodama, razvio se do prave vjere u čovjekovo spasenje pomoću samoregulatornog tržišta. Takav je fanatizam bio posljedica iznenadnog otežanja zadaće na koju se dao: veličine patnji što ih se imalo nanijeti nedužnim osobama kao i golemog opsega isprepletenih promjena do kojih je dolazilo u uspostavljanju novog poretka» (Polany, 1999:161).

Rast i socijalna nejednakost

U *Studiji* je pažljivo izbjegnuto da se prikažu podaci koji bi ukazivali na razmjere tranzicijske krize i mogućnost usporedbe pojedinih zemalja. Dane su samo vrijednosti Gini koeficijenta za predtranzicijsko i tranzicijsko razdoblje. Također nisu dane vrijednosti GDP-a (no može ih se pronaći na www.worldbank.com – Size of the economy), nego samo postotak rasta prema 1990. godini. Prema tim podacima, najveći postotak rasta imala je Rumunjska, koja je 2000. godine dosegla 144% GDP-a iz 1990. Slovenija (105% GDP-a iz 1990.) i Rumunjska imaju jednak Gini koeficijent koji iznosi 0.30 za razdoblje od 1996. do 1998. godine (str. 5/9). Samo iz tih podataka ne može se ni nazrijeti jaz koji dijeli Sloveniju i Rumunjsku. Prema jednoj drugoj studiji Svjetske banke, Rumunjska je između 1993. i 1995. imala 59% stanovništva s prihodom ispod praga siromaštva, a Slovenija manje od jedan posto (Milanović, 1998:68). U 2000. godini Slovenija je imala GNI per capita 10.050 US\$, a Rumunjska 1.670 US\$.

Prema Milanovićevoj studiji, Bugarska je u spomenutom razdoblju imala 15% siromašnih, a Poljska 20% (Milanović, 1998:68). Prema *Studiji*, Bugarska ima Gini koeficijent za 1993/94. 0.38, a Poljska 0.28. Do 1996-98. Gini je narastao za 0.03 poena u Bugarskoj i 0.05 poena u Poljskoj (str. 9). Poljska je zemlja koja je u apsolutnim iznosima imala najviše izravnih stranih investicija (str. 7).

No, prema Milanoviću, iskustva Poljske – jedine tranzicijske ekonomije koja je imala pet godina stalnog rasta – ili Estonije – s dvije godine rasta - nisu ohrabrujuća. »Čini se da ekonomski rast u tim zemljama nije mnogo pomogao siromašnima. Indeks siromaštva u obje se zemlje stabilizirao ili malo smanjio od 1993/94, ali prosječna neimaština siromašnih se izgleda povećava kako nejednakost nastavlja rasti. Slično je u Latinskoj Americi, povratkom rasta devedesetih nakon pada GDP-a osamdesetih, nejednakost smanjena samo u jednoj zemlji – Kolumbiji. Predviđanja o sposobnosti rasta da ljude izvuče iz siromaštva stoga treba praviti vrlo oprezno. Štoviše, postoji opasnost da, ako ekonomski rast ne uspije brzo pomoći

siromašnima, oni postanu potklasa (underclass) čije karakteristike će ih vremenom sve više i više odvajati od nesiromašnih» (Milanović, 1998:132/133).

No, prema neoliberalnoj doktrini, oni više nisu problem ekonomije nego «odgovornih vlada» koje ih trebaju uvjeriti da budu još malo strpljivi.

Studija nudi niz uputa različitim tranzicijskim političkim režimima (dijeli ih na kompetitivne, koncentrirane, ratne i nekompetitivne) o tome kako uvjeriti stanovništvo da podrži reforme. No bit je u političkim vođama. «Dekada tranzicije pokazala je ključnu ulogu političkog vodstva u oblikovanju reformi. Politekonomska analiza dobitnika i gubitnika reformi može samo postaviti parametre za razumijevanje mogućih točaka pritiska u bilo kojem sistemu i osigurati vodič za pravljenje izvedive reformske strategije. Ali ne može predvidjeti kvalitetu ili snagu vodstva reformskih procesa koje će pobuditi brzinu i smjer reformi. (...) Iskustvo širom svijeta pokazuje da talentirani politički vođe mogu manevrirati zemljom tako da je izvedu iz takozvane reformske klopke i pomaknu iz putanje ekvilibrijuma.»(str. 116) *Studija* Svjetske banke, dakle, analizira i postavlja parametre za akciju koju će izvesti kvalitetna i snažna politička vodstva. A upravo u moći da postavlja parametre za svaku društvenu akciju, Wallerstein vidi dominantnu poziciju liberalizma kao geokulture svjetskog sistema. (Wallerstein,2000:20) Bauman pak drži da političke vođe baš i nemaju nekog izbora. «Postkomunističke vlade imaju malo slobode u izboru svojih politika, čak i kad to žele. Međunarodni monetarni fond, svjetske vlade i svjetski bankari nametnuli su stroge režime i ne podnose s radošću lokalne inicijative, osim one ako ne pridonose stvaranju povoljnih uvjeta za neobuzdane tržišne sile. Uhvaćene, kao što i jesu, između vruga nestrpljivog stanovništva kod kuće i dubokog plavog mora svjetskih financijskih centara, elite koje upravljaju osiromašenim postkomunističkim ekonomijama nemaju stvarnog prostora za manevriranje. Malo je prostora ostalo čak i za one članove novih elita koji znaju ili sumnjaju da 'bogate zemlje više uništavaju nego što stvaraju kada izvoze svoje ekonomske programe i svoje vrijednosti u svijet u razvoju'» (Bauman, 1992).

Reformatori i birači

Najnoviji broj *Zareza* (broj 91, 7. studenoga 2002, str.16 – www.zarez.hr) prenosi razgovor Vladimira Gligorova i Jožeta Mencingera koji su vodili u emisiji *Most* Radija Slobodna Evropa, a koju uređuje Omer Karabeg. Omer Karabeg postavlja pitanje: »Vidite li na području bivše Jugoslavije neku vladu (ili nekog lidera), koja je istinski opredijeljena na reforme, kojima priča o reformama nije samo puka demagogija?»

Jože Mencinger se ograđuje time da baš ne poznaje mnogo novih lidera, ali vjeruje, koliko ih poznaje, da je «nova garnitura u Srbiji tržišno orijentirana». No,

kaže on, lako je «napraviti političke promjene, a veoma teško ekonomske. To traje desetljećima».

Vladimir Gligorov drži da na području bivše Jugoslavije ima dosta ljudi koji žele reforme. No, «današnji lideri nemaju ni mnogo izbora, s obzirom na uvjete koje im postavlja strani faktor». Problem je u tome «imaju li lideri mandat od građana da provode reforme. Mislim da oni u velikoj mjeri nemaju taj mandat. Uzmite, recimo, Bosnu i Hercegovinu. Teško je reći da tu bilo tko ima neki mandat za bilo što. U Srbiji, opet, imate reformski orijentiranu vladu koju podržava negdje oko 15 posto birača. U okviru bivše vlasti u Makedoniji postojala je skupina ljudi opredijeljena za reforme, iako je sama vlada u cjelini bila zainteresirana za korupciju, a ne za reforme, ali su i oni vrlo brzo postali žrtve korupcionaša. U Crnoj Gori je do jučer postojala takva podijeljenost da vlast nije mogla, sve da je i htjela, bog zna što uraditi. Znači nije problem u reformatorima, njih sada na ovom prostoru ima više nego gljiva nakon kiše, nego u tome što oni nemaju mandat». Problem, kao i u *Studiji* Svjetske banke, nije, dakle, u elitama, nego u podršci građana. Racionalne individue trebale bi podržati reforme koje će im možda donijeti koristi u budućnosti.

Omer Karabeg postavlja još jedno pitanje: »Nova privredna elita koja sada drži najveći dio kapitala na području bivše Jugoslavije uglavnom se obogatila ratnim profiterstvom i sumnjivim poslovima. Mogu li ljudi kojima su Tuđman i Milošević omogućili da steknu golemo bogatstvo, a koje je nova vlast u Srbiji i Hrvatskoj prihvatila, biti nosioci gospodarskog progressa?»

Jože Mencinger smatra da su takve priče pretjerane i da nije riječ o kriminalu već da su pojedinci iskoristili «pravni vakuum» koji je nastao za vrijeme promjene sistema.

Vladimir Gligorov pak drži da se nakon svakog rata «javljaju ljudi koji su se obogatili trgovinom oružjem ili na neki sličan drugi način. Postavlja se pitanje mogu li oni postati normalni poduzetnici; može li netko tko je npr. trgovao oružjem s Irakom sada proizvoditi, recimo jogurt. U to sumnjam iako ništa nije nemoguće».

To nas pak vraća na model teorije «okoline postanka» po kojem je «sve moguće i ništa nije isključeno». Političke «jogurt revolucije», koje su omogućile trgovinu oružjem, sada bi trebale pokrenuti ekonomske reforme koje kapitalu stečenom na trgovini oružjem omogućuju proizvodnju jogurta.

Zaključak

Zajedničko i *Studiji* Svjetske banke i Mencingeru i Gligorovu jest postavljanje političkih elita u poziciju agenta modernizacije, a birača u poziciju mase koja daje ili ne daje podršku reformama. Treba dodati da je uspjeh Slovenije (osim «neprižnavanju» od strane MMF-a i Svjetske banke), Mencinger pripisao i činjenici

da je «Slovenija cijelo desetljeće imala političku stabilnost što ju je stvarala vrlo prilagodljiva stara politička i ekonomska elita, koja je ostala, odnosno postala nova» (Mencinger, 2002a:72). Problemom podrške tim elitama bavi se niz socioloških istraživanja u Sloveniji (Družboslovne razprave, 2000).

No, problem podrške, kako je to još u *Političkoj teoriji posjedničkog individualizma* sjajno pokazao Macpherson, osnovni je problem liberalno demokratskih društava sve od uvođenja općeg prava glasa polovicom 19. stoljeća.

Društva «posjedničkog individualizma» počivaju na dvije pretpostavke. Prva je da tržišne odnose kao «ispravne ili neizbježne» prihvaćaju gotovo svi ljudi, a druga «da postoji kohezija vlastitih interesa svih onih koji imaju glas u biranju vlade dovoljno snažna da izravna centrifugalne sile posjedničkog tržišnog društva» (Macpherson, 1981:235). Ti su uvjeti bili ispunjeni dok je pravo glasa bilo ograničeno na posjedničku klasu. Prvi je uvjet dovela u pitanje artikulacija političkih interesa radničke klase koja je mogla «zamisliti alternative sistemu» pa se tržišni odnosi više nisu prihvaćali kao neizbježni i nužni. Drugi je uvjet poništilo opće pravo glasa čime je narušena kohezija između birača i političke vlasti.

Od druge polovice 19. stoljeća sve liberalno-demokratske zemlje, pa tako i one tranzicijske koje takvima žele postati moraju neprestano rješavati «probleme podrške».

Po Macphersonu, «privremeni nadomjestak za staru koheziju» u dvadesetom stoljeću «ponekad pruža rat» (238). Nacionalističko rješenje problema kohezije koje je dovelo do rata na ovim prostorima isključivalo je sve druge alternative. Liberalizam se, kao pozicija koja se zalaže za ljudska prava i kritizira vlastodršce, činio kao spas. Sada, kada dolazi preko sumnjivih «strateških investitora», koji su ponekad isto tako korumpirani (Enron je vršljao i po Hrvatskoj) kao i domaći reformatori, više se ne čini toliko privlačnim.

No, za sve one teorije koje polaze od «očitih prednosti ekonomskih reformi» problem podrške postavlja se kao tehnički problem, problem političkog marketinga, sposobnosti elita da uvjere birače da im daju podršku. Same te reforme prikazane su kao nužne i neizbježne. Kako će na te reforme građani odgovoriti teorija modernizacije ne može predvidjeti. Tu se, pak, otvara prostor za artikulaciju alternativa.

Oštra diskusija o mogućim modelima razvoja tranzicijskih zemalja odvija se i među svjetskim ekonomistima. Marie Lavigne ih dijeli u dvije grupe (Lavigne, 2000). Prvu grupu ortodoksnih, mainstream, neoklasičnih ekonomista čine savjetnici Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke, Evropske banke za obnovu i razvoj, Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj, te Evropske unije. Sve te institucije pojavljuju se i kao financijeri razvoja tranzicijskih zemalja pa savjeti njihovih ekonomista imaju posebnu težinu. Neortodoksne ekonomiste, od 1999. godine, kada je napustio Svjetsku banku, predvodi Joseph Stiglitz. Dvije godine

poslije dobio je Nobelovu nagradu za ekonomiju. Grupa je vrlo heterogena i obuhvaća zagovornike socijaldemokratskog modela razvoja, teoretičare neokeynesianisma, institucionaliste i druge. Lavigne je pobrojala deset problema oko kojih se te dvije grupe ekonomista razilaze. Kao i u *Studiji* Svjetske banke, ortodoksni ekonomisti smatraju da sve tranzicijske zemlje imaju dovoljno zajedničkih obilježja koja omogućuju generalizacije, dok neortodoksni drže da je svaka zemlja poseban slučaj i traži posebna rješenja. Budući da su u svim zemljama postavljeni osnovni elementi tržišta i demokracije za ortodoksne je tranzicija praktički već završena, dok neortodoksni kraj tranzicije još ne naziru ni u najnaprednijim tranzicijskim zemljama. Ortodoksni hvale šok terapiju, dok neortodoksni misle da je proizvela katastrofalne učinke. I da ne nabrajamo dalje, jedan od bitnih problema oko kojeg se razilaze je i problem podrške građana reformama. Polazi se od konstatacije da «osim u nekoliko slučajeva, nije bilo snažnih protesta protiv nevolja tranzicije» (Lavigne, 2000). Ortodoksna škola to objašnjava zadovoljstvom ljudi. Tek je djelomično točno da je kvaliteta života opala, ljudi su profitirali iz eliminiranja nestašica i slobode izbora roba, zadovoljni su i ne bune se. Neortodoksna škola pak dokazuje da se povećalo siromaštvo i nejednakosti, šire se bolesti, reducirane su javne službe i opala je kvaliteta zdravstvene skrbi i obrazovanja. Ljudi se ne bune jer civilno društvo nije razvijeno, sindikati su slabi, ni pod socijalizmom nisu navikli žaliti se na tegobe i najjednostavnije im je prebaciti se u sivu ekonomiju.

Problem je neortodoksne škole što nema podršku financijera, MMF-a, Svjetske banke i sličnih institucija.

Literatura

- Appleby, Joyce (1992): *Liberalism and Republicanism in the Historical Imagination*. Cambridge, Harvard University Press
- Arts, Wil, Hermkens, Piet (1999): »Modernisation Theory, Income Evaluation, and the Transition in Eastern Europe«, *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 40, Issue 1, Database: Academic Search Premier
- Baletić; Zvonimir (2001): Pogrešna politička stabilizacija u: Meštrović (2001), str. 185-200.
- Bauman, Zygmunt (1992): »The Polish Predicament: a Model in Search of Class Interests«, *TELOS*, Issue 92 – skinuto s database: Academic Search Premier
- Bauman, Zygmunt (1998): *Globalization*, Cambridge, Polity Press
- Burdije, Pjer (1999): *Signalna svjetla*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Družboslovne razprave* (2000). Letnik XVI – številka 32-33

- Lavigne, Marie (2000): »The Economics of the Transition Process: What have we Learned?«, *Problems of Post-Communism*, Vol. 47, Issue 4, Database: Academic Search Premier
- Lokin, Branimir (2002): »Zaustavimo strance!«, intervju, Milan Gavrović, *Feral Tribune*, br. 892, 19. listopada 2002, str. 24-25
- Macpherson, C.B. (1981): *Politička teorija posjedničkog individualizma*. Zagreb, naklada CDD
- Mencinger, Jože (2002a): »Teror zastava i bubnjeva« , intervju, Saša Panić, *Feral Tribune*, br. 860, 9. ožujka 2002, str. 70-73
- Mencinger, Jože (2002b): »Strane investicije smanjuju privredni rast« , intervju, Vilim Cvok, *Novi list*, Poslovni prilog, 2. listopada 2002, str. 5
- Meštrović, Matko (ur.) (2001): *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Zagreb, Ekonomski institut
- Milanović, Branko (1998): *Income, Inequality, and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy*, Washington, D.C., The World Bank
- Offe, Claus (1997): *Varieties of Transition*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press
- Polany, Karl (1999): *Velika preobrazba*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
- Size of the economy*, Washington, D.C., World Bank, www.worldbank.com
- Studija*, vidi pod Transition ...
- Šonje, Velimir i Vujičić, Boris (2001), »Liberalizam u vođenju ekonomske politike« , u: Meštrović (2001)
- Tili, Čarls (1997): *Suočavanje s društvenom promenom*, Beograd, Filip Višnjić
- Transition. The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, D.C., World bank, www.worldbank.com
- Van der Pijl (1998): *Transnational Classes and International Relations*, London, Routledge. – citirano prema Rupert (2000): *Ideologies of Globalization*, London and New York, Routledge
- Volerstin, Imanuel (2000): *Utopistika*, Beograd, Republika
- Zarez*, br. 91, 7. studenoga 2002, str. 16: Omer Karabeg, Vladimir Gligorov, Jože Mencinger, »Nove gospodarske elite – jogurt ili oružje« , www.zarez.hr